

Володимир Шаповал

ШАПОВАЛ Володимир Миколайович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і політології Національного університету внутрішніх справ МВС України (м. Харків). Сфера наукових інтересів — філософія права, філософська антропологія.

МОРФОЛОГІЯ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ СВОБОДИ: КОНТУРИ ОДНІЄЇ ІДЕЇ

Здавалося б, про свободу написано стільки літератури, що додати що-небудь нове вже неможливо. Проте особливістю цього феномена є те, що, скільки б не говорили про свободу, скільки б не намагалися проникнути в її зміст, завжди залишається щось невідоме, якийсь не схоплений свідомістю залишок. Її існування характеризується несподіваними поворотами, а сутність постійно ховається від очей і розуму найбільш спокушеного дослідника. Досвід людської історії і повсякденність постійно демонструють колізії і протиріччя, пов'язані з втіленням свободи в життя. Багаторазово підтверджується думка, що будь-які її трактування не можуть претендувати на закінченість, нові соціальні реалії потребують нових інтерпретацій. А тому філософське осмислення свободи з початком нового тисячоліття не втратило своєї актуальності, а в деяких своїх аспектах навіть набуло особливої гостроти.

Феномен свободи характеризується цілою низкою найрізноманітніших проблем як теоретичного, так і практичного плану. У статті передбачається торкнутися таких з них: 1) хто або що може бути носієм (суб'єктом) свободи; 2) у яких формах свобода існує у світі; 3) який вигляд матимуть контури свободи, що вимальовуються при аналізі зазначених суб'єктів і форм.

Філософська традиція в якості можливих суб'єктів свободи частіше за все висуває або одиничного людського індивіда, або людський рід у цілому і, відповідно, говорить або про індивідуальну, або про колективну чи комунітарну свободу в її різноманітних формах і модифікаціях [1, с.11 — 12]. Як нам здається, крім двох зазначених, необхідно зупинитися, як мінімум, ще на двох субстанціональних її носіях, а саме, — житті самому по собі, з якого виник вид «людина», і універсумі в цілому в єдності його органічної і неорганічної складових. У цьому випадку слід говорити про свободу як іманентну властивість органічного життя взагалі або як про атрибут універсуму як такого. Таким чином, окреслюється чотири типи носіїв чи суб'єктів свободи: 1) індивід; 2) людський рід або соціум у єдності своїх соціокультурних форм; 3) життя як таке; і 4) універсум у цілому, світ, або природа. Використовуючи такий логічний прийом як абстрагування, і віддаючи собі звіт у тому, що при аналізі цих чотирьох типів відбувається якась втрата деталей, послідовно розглянемо кожен з них і спробуємо відповісти на поставлені вище запитання.

Як передумову приймемо також те, що кожний з чотирьох суб'єктів свободи має дві основні сторони, дві іпостасі: матеріальну і духовну. Відповідно, він може бути проаналізований або з погляду предметно-тілесних, або з погляду духовних чи ідеальних форм його існування. При цьому, не будемо заздалегідь ставати на якусь одну з позицій, не станемо апіорі стверджувати, що тільки ідеальна або тільки матеріальна складова ведуть до розкриття істинного змісту свободи, а спробуємо неупереджено проаналізувати кожен з них і, в підсумку, поєднати їх у якийсь цілісний матеріально-духовний континуум.

Важливим питанням у плані проблеми, що розглядається, є також те, яким чином необхідно починати аналіз: від індивідуальної свободи рухатися до свободи світу чи від свободи світу прямувати до свободи індивіда? Хоча історично рух відбувався від глобальних до більш локальних і конкретних процесів, однак, оскільки індивідуальна людська свобода і індивід як її носій здаються більш близькими і доступними для розгляду, логічний рух почнемо саме з них.

Індивід та індивідуальна свобода. З матеріальної сторони людський індивід є тілом, що

підпорядковується тим же законам, яким підпорядковуються інші макротіла. Крім того, що він є фізичним тілом, він є також біологічною істотою, на яку поширюються закони біології, зокрема, закони анатомії і фізіології. Оскільки у світі тілесності повсюдно присутня жорстка необхідність, то, в першому наближенні, говорити про свободу індивіда як тілесної істоти навряд чи можливо.

Крім тілесності, людський індивід має також духовні властивості. У рамках різних інтелектуальних традицій ця духовна сторона людини іменувалася душею, індивідуальною свідомістю чи індивідуальним духом. Свобода людини як індивіда розглядалась, насамперед, як свобода її духу або як свобода волі. Існує велика кількість філософської літератури (від Аврелія Августина і Фоми Аквінського до В.Віндельбанда і М.Лоського), де свобода розглядається переважно як свобода волі і вважається, що всі інші її різновиди є похідними від цієї основної форми. Індивідуалістичні концепції свободи, в їх різноманітних аспектах, підтримували філософи нового часу, починаючи з Т.Гоббса, ірраціоналісти ХІХ ст., зокрема А.Шопенгауер, М.Штірнер та Ф.Ніцше, а також М.Бердяєв, екзистенціалісти, персоналісти, старі і нові ліберали, лібертаристи тощо.

Проте, якщо зупинитися на цій точці зору, то виникає ряд непростих питань. Припустивши, що свобода існує тільки як вільна воля одного окремо взятого індивіда, а всі інші форми — лише її модифікації, що мають похідне або й взагалі умовне значення, то звідки ця вільна воля береться в окремого індивіда? Відповідь може бути такою: або від природи, або від бога. Якщо прийняти останнє, тобто, що свобода є дарунком божим або, простіше кажучи, чудом, то за таких умов вона взагалі не може бути предметом раціонального філософського аналізу. Віддаючи належне релігійним трактуванням походження і сутності людини, ми не будемо торкатися цього ракурсу проблеми, який заслуговує на особливу увагу. Що стосується природних засад індивідуальної людської свободи, то тут питання більш складне і про це — нижче.

Існуючи сам по собі, як певна завершеність і самість, індивід, разом з тим, є членом людського роду, він багатьма нитками пов'язаний з ним і жодного дня не може існувати без його впливу і підтримки. У такому разі, можливо, свобода — це соціальний феномен, а окремий індивід одержує її як асоційований і соціалізований представник людського роду? Звільнення індивіда ставиться в залежність від звільнення людського роду, іманентною частиною якого він є.

Соціум і комунітарна свобода. Багато дослідників схиляються до того, що свобода — це придбання людського роду, певна соціокультурна універсалія, яка виражає стан, що вказує на форми подолання залежностей людського співтовариства від зовнішніх природних і соціальних чинників. Зазначена точка зору бере свій початок у Платона та Аристотеля, а в наш час найбільше послідовно її відстоювали Гегель, К.Маркс, Е.Дюркгейм, М.Вебер, представники франкфуртської школи, сучасна комунікативна філософія тощо.

Зростання незалежності людей від природи і одне від одного нібито безпосереднім чином веде до збільшення загальної, комунітарної свободи. Незалежність від природи виникає внаслідок зростання інтелектуального потенціалу людства, досягнень науки, росту ефективності економіки. Незалежність людей одне від одного зростає внаслідок вдосконалення політико-правових норм та інститутів.

Людське співтовариство протягом своєї історії створило досить гнучкі й ефективні механізми, які забезпечують гарантії загальної, соціальної свободи.

Але вищезазначене звільнення від зовнішніх залежностей завжди носить відносний і умовний характер, тому що звільнення від одних з них, як правило, породжує залежність від інших. Мова, таким чином, може йти тільки про відносну або часткову свободу, але ніяк не про її цілісні чи абсолютні форми. Внаслідок цього, сутність свободи фактично вислизає, за сутність приймаються якісь часткові або взагалі перетворені форми. Локалізація досліджуваного феномена в обмеженій галузі зводить питання про свободу до того, які залежності можуть бути заперечені, а які будуть прийматися як органічно властиві зовнішньому світові і стосовно людського індивіда і соціуму не можуть бути усунуті в

принципі.

Матерію соціуму складають матеріальні форми громадського життя, матеріальна складова культури, створена людством протягом усього його існування. Ідеальна сторона — це колективна свідомість, духовна сфера суспільства: людські бажання, устремління, ідеї, як у їхньому сучасному зрізі, тобто ті, що безпосередньо циркулюють у співтоваристві, так і в їх історичних формах. Гегель називав цю сферу — сферою Духу, або Абсолютного духу, у марксистській традиції вона одержала назву суспільної свідомості, В.І.Вернадський іменував ноосферою, а П.Тейяр де Шарден визначав її сферою Думки.

Знаходячись поруч з іншими живими істотами і намагаючись вижити у боротьбі з ними, «людина», як вид, пішла шляхом поліпшення не своєї тілесної організації, а вдосконалення інтелекту. Її розумові можливості, що постійно розвивалися, дозволили виробити унікальні засоби сприйняття навколишнього середовища та дій у ньому. Людина, як вид, не пристосовується до світу, а, головним чином, пристосовує світ до себе, до своїх потреб і цілей. Людство створило власну сферу існування, яку ми, на відміну від В.І.Вернадського, назвали б не ноосферою, а скоріше антропосферою. Те, що вона є сферою існування і діяльності людини, — безперечний факт. Але чи є вона сферою розуму — питання спірне. Вона відтворюється і зберігається в ході цілеспрямованої людської діяльності, істотно впливаючи як на людину, так і на все оточуюче. Вона є феноменом, що саморозвивається, але, незважаючи на свою відносну самостійність, тісно пов'язана з біосферою і повною мірою залежить від неї.

Якщо зупинитися на тому, що індивід одержує всі форми свободи з соціокультурного середовища, стає вільним завдяки суспільству, то виникає питання — звідки береться свобода в суспільстві? Існує точка зору, згідно з якою свобода, як властивість соціуму, є результатом його еволюційного історичного розвитку. Людство протягом своєї історії ніби крок за кроком піднімалося вгору по шаблях свободи, досягнувши максимальних результатів у цьому сходженні. Це твердження залишається дискусійним. Чи дійсно досягнутий нині рівень соціального розвитку і соціальної свободи є найвищим у людській історії? Якщо це так, то чому ХХ сторіччя пройшло від знаком тотальної кризи, показало такі страшні злочини і руйнування, ознаменувалося феноменом «утечі від свободи» (Е.Фромм). Велика кількість фактів дозволяє говорити про те, що відбувається тільки зміна одного виду несвободи і рабства на інший, і теперішнє духовне поневолення людства анітрохи не краще старого, тілесного рабства.

На відміну від інших живих істот, які боролися проти тиску неорганічної природи, проте завжди ідеально сполучалися з нею та одна з одною у своєму спільному проживанні, соціум губить органічне життя, пробуджуючи й активізуючи дикі сили неорганіки. Людина змушує служити собі живу і неживу природу нібито для розширення меж власної свободи. Але її діяльність часто має такі наслідки, яких вона зовсім не жадає. Є серйозні підстави припускати: якщо діяльність людського роду по самоствердженню на цій планеті в ім'я свого удаваного звільнення буде мати ту ж спрямованість, що і тепер, то в остаточному підсумку це призведе до загибелі всього живого і поверненню планети до доорганічного стану. Вважати в цих умовах людину і людське товариство вищою формою організації матерії й апогеєм свободи — видається невиправданим оптимізмом, а то й просто ілюзією.

Соціальна свобода часто редукується до послідовного звільнення від зовнішніх залежностей, створення цивілізації і культури, та функціонування в цьому вільному від зовнішнього впливу, штучному середовищі. Але досвід свідчить, що подібне «звільнення» багато в чому є фікцією. По-перше, цілковите звільнення від природи неможливе, та й не має сенсу. Людське співтовариство виникло не з нічого, воно стало тим, чим є, завдяки розвитку форм органічного життя, що вирости, у свою чергу, з неорганічної природи. Воно не може ані існувати, ані розвиватися без навколишньої природи. По-друге, неможливо ігнорувати той факт, що соціум як складна, багатоплощинна система має свої закони, з котрими не можна не рахуватися. Що б не відбувалося в суспільстві, воно відбувається відповідно до певних порядків, визначених закономірностей, так само як це відбувається і в природі. Нехай

суспільні порядки відрізняються від природних, але принципи в них, скоріше за все, тотожні.

Таким чином, як недостатньо зупинятися тільки на індивідуальному аспекті свободи, який при своїй абсолютизації перетворюється на щось одностороннє й обмежене, так само недостатнім буде зведення свободи тільки до її соціальних аспектів. Соціум як цілісність не є арифметичною сумою своїх складових, він не може бути навіть їх інтегративним результатом. Він являє собою цілком нову якість, більш складну і багату, ніж сума якостей його елементів. Проте чи можна впевнено сказати, що людське суспільство — це більш складна структура і більш високий рівень організації, ніж органічне життя, з якого він виріс? І якщо відповідь буде негативною, то чи можна в такому разі говорити про якийсь більш високий рівень свободи?

Незважаючи на те, що «людина» як вид живе в особливому, створеному нею штучному середовищі, вона продовжує залишатися однією з форм життя на цій планеті, і, отже, цілком під владою його всезагальних законів. У такому випадку, можливо, саме Життя як планетарне і космічне явище містить у собі корені свободи? Тобто, якщо людство буде розглядати себе, в першу чергу, приналежним до такого явища, як Життя, воно наблизиться до розуміння своєї сутності і сутності свободи.

Життя і свобода як властивість життя. У матеріальному плані життя — це певна, специфічним чином структурована речовина, яка сумарно складає біомасу космічного тіла, де умови дозволяють виникнути чомусь схожому на те, що на планеті Земля називається органічним життям. Ця біомаса формує біосферу планети і докорінно змінює її вираз. З ідеальної точки зору, життя — це особлива форма сприйняття, переробки й обміну інформації, яка багато в чому відрізняється від того, як подібний процес відбувається в неорганічному світі. Основною відмінною ознакою тут є власна активність органічних істот як у сприйнятті, так і в породженні інформації. З певною долею умовності її можна назвати дискретною космічною свідомістю або, використовувати неологізм, — космоноосферою.

Історія життя — це історія того, як кожна жива істота, види і роди живих істот, борючись за право на існування, безупинно відвойовують для себе у неорганіки нові простори свободи. Мільйони і сотні мільйонів років саморозвитку живої природи призвели до того, що Життя привласнило собі визначений простір і стало певною мірою незалежним від неорганічної природи, розвиваючись за власними законами і всупереч їй. При цьому, особливістю свободи тут є те, що сукупність відвойованих її просторів, представляючи собою безупинне розширення сфер для існування живих істот, виступає сукупною, гармонійною цілісністю.

Життя вийшло з неорганічної природи, є результатом тривалої її еволюції, воно відвоювало собі право на існування в жорсткій боротьбі з неорганікою. На цьому шляху отримані вражаючі результати, виникли складні за структурою і функціями об'єкти, яких немає в неорганічному світі. Але у життя є декілька дуже істотних хиб. По-перше, воно локальне в просторі і порівняно недовговічне в часі. Воно легко переривається в боротьбі з ворожим йому зовнішнім середовищем. Життя у своїх одиничних формах закінчується загибеллю і знищенням. Можна сказати, що смерть, як закінчення циклу існування окремої істоти, видів і родів живих істот, так само природна, як і життя. Вони постійно йдуть поруч. По-друге, його існування, принаймні, в земних формах, можливе у вузькому діапазоні зовнішніх параметрів. Безмежні космічні простори, по суті, абсолютно не пристосовані для життя, це темрява, холод і безкінечна нежива пустота.

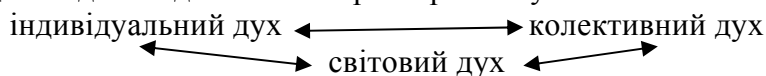
У свою чергу, неорганіка демонструє значну усталеність і довговічність, вона існує багато мільярдів років, вона переміщається у всіх напрямках всесвіту, заповнила собою весь універсум. Вона породила, а можливо, і безупинно породжує те, що іменується життям, сприяє розвитку і відточуванню його якостей, веде до різноманіття життєвих форм, які існують і будуть існувати. Чи можна в такому випадку вважати, що неорганічна матерія більш проста і примітивна, ніж органічна? Наукова думка останнього сторіччя показала, що в глибинах неорганічної матерії ховаються неймовірні таємниці. Загальна і спеціальна теорія відносності, квантова механіка, синергетика та інші галузі знань говорять, що неорганічній природі властиві найскладніші зв'язки і відношення, у тому числі й властивості, близькі до

тих, які в людському світі позначаються поняттям свободи. У такому випадку, можливо, не Соціум і не Життя, а основні якості самого Універсуму уможливають феномен, іменований свободою.

Універсум у цілому і свобода як атрибут універсуму (природи). З матеріальної сторони універсум у єдності його органічної й неорганічної складових є світ як сукупність речовини і поля від елементарних часток до метagalactic. Духовна його складова умовно може бути позначена як Бог, Світовий Дух або світове інформаційне поле. Причому відразу ж необхідно обумовити, що поширення поняття Духу на весь універсум не є антропоморфізацією всесвіту. Скоріше, духовна складова людського індивіда є результатом еманції глобального світового процесу інформаційного порядку, для якого людська мова намагається підбирати якісь визначення, щоб хоча б приблизно описати його суть: світовий дух, космічний розум, Брахма тощо. Саме тут закінчується прерогатива природної науки і раціоналістичної філософії і починається поле для міркувань ірраціоналістичного філософування і близьких до нього езотеричних учень релігійного толку. Вони говорять про те, що поряд з індивідуальною і загальнолюдською свободою існує також і свобода як космічний феномен. Більш того, саме ця свобода може бути названа абсолютною, загальною, такою, що відповідає своєму поняттю, а все інше — це її різновиди і формоутворення. Використовуючи відому метафору Плотіна, можна сказати: як сонце своїми окремими променями торкається кожної живої істоти, даючи світло і тепло, так само і ця абсолютна свобода еманує в індивідуальні і соціальні форми. Люди і людські спільноти вважають, що вони самі виборюють і добувають свободу, але, можливо, вони лише відкривають для себе те, що в універсумі перебуває споконвічно.

Багато хто з дослідників згоден з тим, що суспільна свідомість або колективний дух впливає на індивідуальний дух, істотно сприяючи їх формуванню і розвитку. Можна погодитися також і з тим, що індивідуальна свідомість вносить більш-менш істотні зміни в колективну свідомість або колективний дух, що це — певний результат тривалої діяльності індивідуальних свідомостей. На цій основі окреслюється така взаємозалежність: індивідуальний дух ↔ колективний дух.

Але індивідуальний дух формується не тільки під впливом колективного духу, не тільки в середовищі суспільної свідомості і форм матеріальної і духовної культури, але також і під впливом самої природи, а колективний дух не є тільки результатом діяльності людських індивідів. Перебуваючи в умовах дикої, неокультуреної природи індивідуальна свідомість відчуває цей вплив особливо сильно. Причому природа впливає на індивідуальний і колективний дух не тільки зі своєї матеріальної сторони, але і своїми духовними компонентами, саме як космічна свідомість або світове інформаційне поле. У такому випадку вищенаведене відношення перетвориться у таке:

Найважливішою характеристикою такої духовної субстанції є рух, зміна і розвиток. Причому розвиток як саморозвиток, тобто такий розвиток, атрибутом якого є свобода. Кант говорив, що свободою в її вищому метафізичному змісті називається «спроможність безумовно починати деякий стан» [3, с.281]. На відміну від нього, Гегель підкреслював, що свобода — поступальний розвиток у напрямку відповідності своєму поняттю або власній сутності. Що ж таке індивід, людський рід, органічне життя й універсум у цілому, що відповідали б своєму поняттю?

Уособленням *індивіда*, який відповідав би своєму поняттю, є ті представники людського роду, які протягом людської історії своєю подвижницькою і жертвовною діяльністю віддаляли людину від її тваринності і сприяли реалізації в ній вищих, духовних засад, які поєднують індивіда з надлюдською духовною сутністю. Людина ніколи не задовольняється досягнутим і прагне того, щоб відповідати вищим уявленням про себе й свою природу, як максимум — стати богоподібною істотою. Малюючи собі подібні ідеали, вона спирається на інтуїтивні, певною мірою, неземні ментальні уявлення, що незрозуміло звідки народжуються в її голові і ведуть до трансцендентного.

Людський рід, що відповідав би своєму поняттю. На жаль, знайти приклади того, коли б весь рід людський, хоча б ненадовго, наблизився до того, що називається відповідністю своєму поняттю, навряд чи вдасться. Повне уявлення про те, що собою являє подібний стан стосовно всього роду, — справа надфілософської або містичної свідомості. Філософсько-політичні проекти, які вважалися справедливими на певному відрізку історії (наприклад, платонівська «ідеальна держава», християнське царство боже на землі або комунізм), через деякий час відкидалися як нездійсненні. Сучасний філософський дискурс, збагачений досвідом історії і реаліями сьогодення, взагалі відмовився від ідеалів щодо всього людського роду і віддає перевагу соціальній інженерії, конструюванню локального блага простої людини. Незважаючи на це, саме соціальна свобода вважається одним з найвищих виражень ідеалу людського співіснування.

Що таке *життя*, яке відповідало б своєму поняттю? Можливо, що це така форма, яка цілком панує над неорганікою, скорила її і забезпечила собі нескінченну експансію у Всесвіт. Причому під зазначеною експансією розуміється не якась свідома діяльність, наприклад, на рівні розуму, що штурмує космос за допомогою технічних пристроїв, а скоріше якийсь несвідомий, дорозумовий рівень, панспермія, коли найпростіші форми життя подорожують відкритим космосом, пристосовуючись до космічних швидкостей, перевантажень та низьких температур, і заселяють придатні для їх існування космічні тіла. Хоча переконливих доказів як першої, так і другої версії поки що немає, але подібні гіпотетичні судження циркулюють у науковому середовищі і мають своїх прихильників.

Говорити про *універсум*, що відповідав би своєму поняттю і легко, і важко. Легко тому, що саме природа в цілому являє собою повну відповідність буття і сутності. У ній все вже є, одне — як здійснене, інше перебуває в потенційному стані, очікуючи часу своєї актуалізації. Важко, тому що ані окрема людина, ані сукупне людство в цілому не може мати вичерпні, знання про всю природу. Навіть її основні принципи продовжують залишатися не до кінця з'ясованими. Ми не в змозі досягнути і малу частку нескінченного універсуму, велич якого завжди буде перевищувати обмежені людські можливості. Наші перемоги в пізнавальній діяльності марніють перед неосяжністю невідомого.

Існує думка, що максимальна реалізація сутності *природи* полягає в появі життя; максимальна реалізація сутності *життя* здійснюється в появі розуму, *homo sapiens*; а максимальна реалізація сутності *людини* виражається в тому, що колективний розум людства створює *культуру*. У свою чергу, розвиток культури призводить до того, що взагалі з'являється питальне ставлення до світу, спроби проникнути в його буття, сутність, його свободу і здійснюються болісні спроби знайти відповіді на ці запитання. Здавалося б, що саме в людській культурі відбувається своєрідне завершення позначеного ланцюга питань про начала, форми і сутність свободи. Це було б так, якби культура постійно не показувала, що вона є своєрідною хворобою (особливо гострою — у наш час), що вона нескінченно далека від того, щоб відповідати статусу вершини піраміди розвитку.

Людство, звільнившись від необхідності затрачати лівову частину сил для добування засобів до існування, отримавши жаданий вільний час, проводить його в розвагах та війнах. Ми отруїли і продовжуємо отруювати планету — наш «будинок буття» — начебто намагаємося наблизити день остаточної розв'язки. Чи можна вважати вищою формою свободи соціальну свободу, якщо суб'єкт цієї свободи гігантськими кроками несеться назустріч своїй загибелі?

Соціум створено розумом людини. У такому випадку, чи не буде вищим змістом соціальної свободи культивування, збагачення й возвеличення розуму? У свою чергу, чи не буде вищий зміст свободи як властивості самого життя (будь-то окрема жива істота, види або роди живих істот) полягати в тому, щоб самоствердитись, продовжити своє існування в просторі й часі та перемогти свого найзапеклішого ворога, свого антипода і, одночасно, вищий прояв ентропії — смерть? Відповідно до цього, все те, що наближає до смерті або небуття, буде вважатися прямуюванням не до свободи, не до звільнення, а прямою протилежністю.

Виникнення і знищення матеріальних об'єктів у всесвіті є універсальною властивістю самої природи як в її органічній, так і в неорганічній частині. Абстрагуватися від цих процесів можна тільки в тому випадку, якщо прийняти те положення, що в універсумі є те, що існує вічно. Окремих одиничних об'єктів, які мали б подібну властивість, поки що в природі не знаходилося. Але один такий об'єкт, очевидно, є. Категорію вічності можна застосувати до універсуму в цілому. Якщо вважати, що *суть свободи в перемозі над часом і смертю і поєднанні з вічністю*, то в такому разі вищий зміст свободи варто шукати саме в універсумі як такому.

Все з'являється на певний час і зникає назавжди, вічною залишається тільки сама природа, зазнаючи лише нескінченних змін своїх форм. Звільнення, із загальносвітової точки зору є поверненням до власної іманентної сутності як вираження первозданої природи. Це те місце, де знімаються поняття виникнення і зникнення, де панує той первозданий спокій, який тривав цілу вічність до появи світу.

Переходи одних тіл в інші здійснюються, насамперед, в їх матеріальному плані. Але питання про матеріальну сторону таких переходів являє собою менший інтерес у порівнянні з питанням про їх ідеальну складову. Більш цікавим було б знати, чи відбуваються зміни також і в ідеальних планах буття? Куди дівається ця складова, коли піддається радикальним змінам, руйнації матеріальна структура речей? Куди дівається дух індивіда або дух епохи, коли індивід або епоха зникають матеріально? Що можна сказати про аналогічні переходи в органічному світі? Ще більш цікаве питання — що відбувається при таких переходах у неорганічному світі? Що відбувається із законами фізики або математичними закономірностями, коли зникають об'єкти, на які ці закони поширюються? Вони теж зникають? А якщо продовжують існувати, то, в якому вигляді?

Якщо абстрагуватися від речовинності, матеріального субстрату об'єктів і умоглядно уявити собі всю сукупність об'єктивних законів світу в чистому вигляді (наприклад, у вигляді чистої математики або теоретичної фізики), то подібну гіпотетичну конструкцію можна було б назвати чистою ідеальністю світу, гегелівською «чистою Логікою» або сучасним терміном «світове інформаційне поле». Позбавлене відчутної предметності, воно, проте, не втрачає своєї найглибшої змістовності, і є невидимим павутинням зв'язків, що забезпечують упорядкованість, закономірність і цілісність цього світу. Свобода природи як чистої ідеальності полягає в безкрайості її потенційних можливостей, схованих у цій цілісності. Реалізація будь-якої з безкінечного числа можливостей світу, переходи з небуття в буття й навпаки, функціонування окремих об'єктів у рамках заданих систем відбуваються не хаотично, а в силу властивих самій природі внутрішніх закономірностей. Нехай ці закономірності носять не загальний, не абсолютний характер, а торкаються скоріше нелінійних процесів, проте вони є, вони існують і постійно нагадують про себе. Людина як вид може спробувати вирватися (і виривається) з якихось матеріальних структур буття, переформовує їх, створює нові структури. Але вона ніколи не зможе розірвати ідеальну структуру буття, зробити так, щоб перестали діяти фундаментальні закони світобудови. Бути вільним — це не значить бути настільки всемогутнім, щоб робити все, що забажає невтримна, нерозумна уява. Навіть релігійна свідомість приймає ту думку, що сам Господь, створюючи світ, усе «розташував мірою, числом і вагою» (Книга Премудрості Соломона. 11, 21) і не порушує ним же встановлені закони. Це дозволяє зберігати впорядкованість і загальний зв'язок у світі. Можливо, свобода в її ідеально-універсальному змісті як для окремої людини, так і для людського роду в цілому буде полягати в тому, щоб виробити такий спосіб думки і дій, який дозволив би зайняти своє, гідне місце в цьому *об'єктивно цілісному* світі. Ми вже поступово приходимо до розуміння того, що не можна жити, ведучи безкінечну війну з живою і неживою природою своєї планети, необхідно досягти гармонійної єдності з нею. Можливо, прийде час, коли подібна думка визнається правильною і стосовно універсуму в цілому.

Література

1. *Веллмер А.* Модели свободы в современном мире // Социо-Логос. — Вып.1. — Общество и сферы смысла. — М., 1991.
2. *Гегель Г.* Философия права. — М., 1990.
3. *Кант И.* Критика чистого разума. — М., 1994.
4. *Тейяр де Шарден П.* Феномен человека. — М., 1987.

Надійшла до редакції 18.12.2002 р.